

A FELNŐTTOKTATÁS TÖRVÉNYBE FOGLALÁSÁNAK KÍSÉRLETEITŐL A KÖZMŰVELŐDÉSI TÖRVÉNY MEGALKOTÁSÁIG

A kulturális értékek mind szélesebb körű terjesztésének kérdése és problematikája a magyar társadalmat és az állami törvényhozást már több mint kétszáz év óta foglalkoztatja.

Az elmúlt történelmi korszakok, ha eltérően is értelmezték a célokat, funkciókat és tartalmakat, fejlettségüktől függően különféle eszközökkel rendelkeztek, két közösnek mondható tanulságot (és mércét) mégis megfogalmaztak. Egyrészt olyan kulturális értékterjesztő-értékfejlesztő struktúrára van szükség, amelynek a kialakításában és korszerűsítésében a társadalomnak és az államnak egyaránt érdekeltnek kell lennie. Másrészt éppúgy tereket és feltételeket szükséges biztosítani, ennek a szerkezetnek az alulról kibontakozó kezdeményezéseknek és mozgalmaknak, mint a felülről indított reformoknak.

A közművelődés az állam és/vagy a társadalom ügye

Magyarországon a kulturális értékek széleskörű terjesztésének az igénye először a felvilágosodás korában jelentkezett. Az egyéni kezdeményezések nyomán a közösségekben helyenként kibontakozó népművelési kísérletekből társadalmi léptékű mozgalom a reformkorban válik.

Cél (kezdetben spontán módon, később egyre tudatosabban) az új polgári társadalmi rend megteremtésének elősegítése, elsősorban hasznos és praktikus tudnivalók terjesztése útján: a tömegek felvilágosítása, s tudatának formálása. Ehhez a törekvéshez az adott történelmi periódusban szervesen kapcsolódott a nemzeti függetlenségért indított küzdelem előkészítése.

A Magyarországon kibontakozó, népet felvilágosító mozgalom a védekező feudális világ konzervatív képviselőitől és az abszolutizmushoz ragaszkodó Habsburg-adminisztrációtól nem várhatott, de nem is kapott támogatást.

Az országgyűlés kezdetben kisebb célokra adott csekély összegeket. Csak később a reformországgyűlések veszik elő az 1790/91-es "rendszeres munkálatok" javaslatát. PÁZMÁNDY Dénes (1816-1858) 1837-ben - többek között - foglalkozott a felnőttek oktatásának kérdésével, és munkálatok kezdődtek egy törvény megalkotására is. (Hogy mennyire nem volt közömbös az országgyűlés a kérdés iránt az is bizonyítja, hogy például a Magyar Gazdasági Egyesület ismeretterjesztő munkájának a támogatására 1844-ben több megye segélyt szavazott meg.) Döntésre azonban nem került sor. A körülmények követ-

kezében (az iskolák ügyének a rendezése is későbbre halasztódott) a felnőttoktatás állami segélyezésének törvény általi rendezése már nem történhetett meg.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc bukása utáni (önkényuralmi) u.n. Bach-korszakban THUN und Hohenstein, Leopold Leó gróf (1811-1888), aki 1949. augusztusától 1860. október 20-áig volt kultuszminiszter, a magyar oktatási rendszer elhímetesítésére törekedett. A társadalom létező kulturális szervezetei pedig önmaguk megőrzésére törekedve viszonylag szűk körben fejthették csak ki hatásukat.

A kiegyezést (1867 XII. tc.) követően került előtérbe ismét a nép művelődését segítő törvény megalkotásának a szükségessége. Ehhez adottak voltak a körülmények. Létezett a független magyar kulturális törvényhozás, a társadalom kulturális kezdeményezései olyan fokot értek el, amelynek fejlődéséhez állami törvényhozásra volt szükség. Végül a művelődési intézmények fejlesztésével lehetett csak felzárkózni a nyugat-európai társadalmak műveltségi szintjéhez.

Báró EÖTVÖS József (1813-1871) vezette Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (1867.II.20.-1871.II.2.) és az elöljárók (PULSZKY Ferenc (1814-1897), IRÁNYI Dániel (1822-1892), TÜRRI (Thier) István (1825-1908) egyaránt vállalta a tömegek kulturális felemelkedésének gondolatát. Csupán az állam feladatainak és szerepeinek megítélésében volt közöttük nézeteltérés³.

EÖTVÖS szerint a felnőttek oktatása egyedül a társadalomra tartozik. Az állam feladata az anyagi támogatás és legfeljebb a támogatás felhasználásának az ellenőrzése⁴.

Az 1869 és 1871 között megszületett törvényjavaslatok csak a felnőttoktatásra és ezen belül is csupán az analfabéták oktatására, valamint az elemi ismereteket pótló tanfolyamokra terjedtek ki. IRÁNYI első, három pontból álló javaslata (1869. november 30.) azt tartalmazza, hogy az állam törvény által biztosított tételt állítson be a költségvetésbe "a felnőtt személyek elemi tanításának elősegítése végett".⁵ Az 1870. március 19-én előterjesztett második javaslata is csak erre az egy kérdésre terjedt ki azzal a különbséggel, hogy aprólékosan részletezte a feladatokat. Például, hogy milyen jegyzékeket kell vezetnie a tanítóknak a felnőttekről, milyen kérdésekre szükséges felelniük stb.

IRÁNYI és PULSZKY azért szorgalmazta a törvény megalkotását, hogy a felnőttek oktatása a liberális törekvések szel-

¹A történelmi áttekintés során különféle elnevezéssel lehetett találkozni, attól függően, hogy az adott korban mit soroltak, illetve mi tartozott ebbe a fogalomkörbe.

²A széleskörű kulturális értékterjesztésen egy társadalmi művelő és művelődő tevékenység-szerkezetet értek. Nem sorolom ide az alap-, közép- és felsőfokú oktatás, valamint a szakképzés intézményrendszeit.

³EÖTVÖS és IRÁNYI véleménykülönbsége csupán egy-egy mondat erejéig jelentkezett a parlamenti vitákban és a cikkeikben. A nézetkülönbséggel, ha nem is részletekbe menően - MARÓTI Andor foglalkozott. Lásd: DURKÓ Máttyás- MARÓTI Andor: Népműveléscsémélet I. (Egységes jegyzet) Bp. 1966. Tankönyvkiadó, 42-47.p. IRÁNYI Dániel törvénytervezetét lásd. A Szabadoktatás Országos Szervezete,

Bp. 1909. Franklin Kiadó, 22-25.p. Továbbá: Dr. TAR Károly: Fejezetek a magyar népművelés történetéből, Tankönyvkiadó, Bp. 1977., 81-82.p.

⁴Ez a felfogás a liberalizmus szelleméből következően a személyiség teljes szabadságát vallotta s szinte végig megmaradt a dualizmus időszakában. Csekély módosulásában csak külső politikai okok játszottak közre. Eötvös körlevelét lásd SIPOS Orbán: A Biharvármegyei Népművelési Egyesület Története. 1909. Nagyvárad, Láng József Könyvnyomdája.

⁵Dr. JANCsó Benedek előadó tanácsos Emlékirata az iskolán kívül eső oktatás országos szervezésének tárgyában. A Szabadoktatás Országos Szervezete, Franklin Kiadó, Bp. 1909., 23.p. Egyébként JANCsó saját törvénytervezetét a kötet 130-146. oldalán fejté ki. A továbbiakban JANCsó... im.

lemében bontakozhasson ki. Az állam törvényvel avatkozzon be a népművelésbe.

Az 1868. évi XXXVIII. tc. és valamennyi az iskolák államosítását célzó törekvés ellen az egyházak - elsősorban a katolikus -, a konzervatív irányzatok képviselői, sőt gróf ISSZA Kálmán (1830-1902) pártjának prominens tagjai is éles támadásokat intéztek. A néptanítók nagy része szívesen vállalt feladatokat és szerepeket a felnőttoktatásban, jóllehet erőteljes támadásoknak volt kitéve. IRÁNYIÉK arra a jelentkező veszélyre hívták fel a figyelmet, hogy amennyiben az állam csak anyagi támogatást nyújt, de különben a társadalomra bízza a felnőttek oktatását, az adott helyi erőviszonyok között az egyházak fogják irányítani a népművelést. A "társadalom ellenállása" az 1874-es tanítógyűlésen jelentkezett is. A tanítóegyesületek nagy része szorgalmazta, hogy szüntesse meg a minisztérium a felnőttoktatást, vagy legalábbis ne olyan formában folytassák, ahogy a miniszteri rendelet előírta.⁶ Az akkori kultuszminiszter TREPERT Ágoston (1817-1888) sem tartotta tárcája (1872.IX.4.-1888.VII.22.) feladatának és hasznosnak a felnőttek oktatását - visszaélésekre hivatkozva - le is vette napirendről. Jóllehet PAULER Tivadar (1816-1886) a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter (1871.II.10.-1872.IX.4.) 1871. december 4-én megpróbálta lefektetni azokat az alapokat, amelyekkel korszerűsíteni lehetett volna a felnőttek oktatását.⁷

A felnőttoktatás törvényvel történő szabályozása és állami támogatása hosszú ideig lekerült a parlament napirendjéről. Ismét csak 1907-ben kezdtek el foglalkozni a kérdéssel a honatyák. Ennek részint az volt az oka, hogy a XX. század első éveiben a mindennapi gyakorlatban a felnőttoktatás mellett számos új művelődési forma is megjelent. A népoktatás fogalmaköre népművelésre bővült. A népiskola - megtartva kiemelt és centrális szerepét - együttesen szolgálja az ismereteket terjesztő törekvésekkel, szervezetekkel és intézményekkel a nép - korabeli szóhasználattal az alsóbb néposztályok - művelését.

Részint pedig az játszott közre, hogy elkerülhetetlenné vált az általános választójog megadása.

Gróf APPONYI Albert (1846-1933) kultuszminiszter (1906.IV.8.-1910.I.17.) felkérésére JANCsó Benedekkel emlékiratot készített a törvény előkészítése céljából.

JANCsó Benedek (1854-1930) "a szabad oktatásnak nem csak ellenőrzését, támogatását, hanem annak vezetését, irányítását, hivatalos apparátussal való szervezését az állam kormányára bízza s céljaira a társadalmi tényezőket használja fel."⁸

Az emlékirat nagy vitát váltott ki, amelyben egész sor kiváló közéleti ember vett részt. Szinte valamennyi hozzászóló a "szabad tanítás", a szabadság, a társadalmi mozgalom mellett állt ki.⁹

A vitában elhangzottakat hasznosítva SCHNELLER István (1847-1933) foglalta össze a századforduló utáni liberális felfogás lényegét.

SCHNELLER arra hívta fel a figyelmet, hogy a társadalom tevékenysége az elsődleges és ennek "intenzív vé tétele" kell a törvényes úton egységesen megszervezni a szabadoktatást. Erre nemcsak a társadalmi érdek, hanem az erkölcsi törvény is kötelezi az államot. (SCHNELLER azt vallotta, hogy erkölcsi

kötelesség megtanítani írni és olvasni az analfabétákat, márcsak azért is, hogy a törvény által megszabott iskola-kötelezettség elve érvényre jusson).

SCHNELLER szerint "az állami létünk, sajátos magyar állami rendeltetésünk, megköveteli a magyar kultúrának lehetőleg intenzív terjesztését, így kötelességévé teszi az állam kormányának minden e célra irányuló intézmény vagy törekvés hatásos támogatását", ezért az állam "kötelezve van arra, hogy a szabad tanítás körül kifejtett társadalmi munkát országos törvény útján rendezze..."¹⁰

A "társadalmi munkát" vezérlő központ egy demokratikusan és szabadon - megyénként, városonként és községenként - választott "autonóm jogú" testület a "szabad tanítási tanügyi bizottság" látta volna el. SCHNELLER úgy vélte, hogy ez a szervezet tudná képviselni az állampolgárokat és felekezeteiket mindenféle "rendi különbség nélkül".

A tanulmány írója úgy látta, az államnak az lenne a feladata a törvény betartatásával, hogy a magyarországi kulturális mozgalmak kapcsolódjanak a "többi kultúrállamok mozgalmához", haladjanak a humanizmus jegyében az egyetemes kultúrával, anélkül, hogy elveszítenék nemzeti jellegüket. Cél, hogy az állam a törvény erejével támogassa a szabad tanítást erkölcsileg és anyagilag is.

SCHNELLER elég világosan meghatározta, hogy szerinte mi az állam s mi a társadalom feladata és szerepe a szabadoktatásban.

Az elkészült APPONYI-féle 1908-as törvényjavaslat-tervezet végül az alábbi fontosabb kérdésekre tért ki:

- az iskolán kívül eső oktatás tagozatokra való osztása;
- az iskolán kívüli oktatást szervező, irányító és koordináló szervek azok szervezete, teendői és jogai;
- a központi szerv, a felállítandó "Országos Iskolán kívül eső Oktatási Tanács" szervezete, feladatai, jogai;
- a tananyag, amelyet minden fokon a minisztérium szab meg és hagy jóvá;
- az anyagi fedezet, a költségek biztosítása.

Érdeemes a törvényjavaslat-tervezettel kicsit részletesebben is foglalkozni.¹¹

A tervezet szerint a községek, rendezett tanácsú és törvényhatósági joggal rendelkező városok kötelesek népkadémiái tanfolyamokat szervezni (3.§), s ha erre anyagi erejük részben vagy egészben hiányzik, kötelesek a tanfolyamokat vállaló államot, erkölcsi testületeket, társadalmi egyesületeket vagy magánosokat tőlük telhetően "helyiség, fűtés, világítás, tisztogatás, kiszolgálás stb. biztosításával támogatni" (4.§). A tanítók és előadók tiszteletdíját a miniszter rendeletileg szabja meg, s ha ezt - részben vagy egészben - nem tudják kifizetni "e tiszteletdíjakat illetően igényt tarthatnak az állami segítségért" (5.§). Az erre a célra szükséges összeget évről-évre biztosítani kell az állami budgetben. (7.§).

Az állam - a tervezet szerint - szigorúan felügyeli és irányítja a szabadoktatást, mindenbe beleszólása van, a bizottságok választott tagjai tőle függenek, negyedrészüket kinevezi, az anyagi területek azonban még a felekezeti jellegű szabadoktatásban is jórészt a községekre és a városokra hárította át, arról vi-

⁶A Magyarországi Néptanítók második Egyetemes Gyűlése. Kiadja a Rendező Bizottság, Bp. 1874. Atheneum Kiadó Rt. 68-80.p.

⁷Lásd: JANCsó ... im., 27.p. jegyzetben.

⁸SCHNELLER István. A szabad tanításról. Erdélyi Múzeum, XXVI.k. új folyam IV.1909.1. füzet. 8.p.

⁹Többek között ANTAL Gábor dunántúli református püspök, BÁRCZY István Budapest polgármestere, BEKE Manó egyetemi tanár, BERZEVICZI Albert a M.T.A. elnöke,

EÖTVÖS Loránd egyetemi tanár, VESZELY Ödön főreál-iskolai igazgató. Legértelmesebben talán JÁSZI Oszkár foglalt állást az állami befolyás ellen. Lásd: JÁSZI Oszkár: Merénylet a tanítás szabadsága ellen. = Huszadik Század, 1908. IX. évf. 165-179. p.

¹⁰Lásd: SCHNELLER István ... im., 8.p.

¹¹Dr. NOVÁK József: Törekvések a magyar népművelési törvény megalkotására. Előadás a népművelési oktatók és kutatók szombathelyi tanácskozásán. Stsz: 17463/67.

szont nem intézkedett, hogy a fedezetet hogyan teremtsek elő.

A tervezetben szereplő korlátozott állami segítséget sem igényelhet mindenki. "Állami segítségben csak magyar tanítási nyelvű tanfolyamok és sorozatos előadások részesülnek, - de ezek is csak abban az esetben, ha a jelen törvény követelményeinek megfelelnek és az illető vármegyei népakadémiai bizottság által állami segítségre ajánlatnak". (6.§)

A szabad líceumi és népszerű főiskolai tanfolyamoknál nem szerepelt ilyen kikötés, alapvetően azért, mert a gimnáziumok és főiskolák tanárai magyarok voltak. APPONYIRA jellemző ez a szemlélet. Az 50%-nál nagyobb nemzetiségi lakosság adójából még az analfabéták oktatása sem történhet másképp, mint magyar nyelven.

A tervezet ugyan megemlítette, hogy társulatok, egyesületek, magánosok szabadon rendezhetnek előadásokat, tanfolyamokat, ha nem veszik igénybe az állami támogatást (36.§). Az állam azonban főfelügyeleti joga alapján, melyet a kultuszminiszter gyakorol, bármikor ellenőrizheti a foglalkozásokat. Ha az ellenőrzés során kiderül, hogy a tanítás erkölcsbe, az ország alkotmányába, vagy törvénybe ütköző, akkor betilthatja azt.

A tervezetről folytatott vitában találóan mondta BÁRCZY István (1866-1943) azt "... ha egy ilyen rendelkezés a régi zsidó törvényekben benne lett volna, ma kereszténység sem volna, mert akkor Krisztus urunktól már kezdetben megvonták volna az előadási engedélyt."¹²

Az APPONYI-féle 1908-as törvénytervezet-javaslat ugyan szélesebb tevékenységi kört ölelt fel, mint a korábbiak közül bármelyik de mégis megmaradt a szabadtanítás keretei között. Miután a tervezetet nemcsak tekintélyes egyetemi tanárok utasították el, a hivatalnokok egy része szintén ellenezte, a tanácskozmányon maga a kultuszminiszter - ha kétértelműen is - vette le a napirendről. APPONYI a következőket mondta: "az eddigi vita anyagából nem tartom érettnak a kérdést, hogy t.i. törvényhozásilag rendeztessék-e vagy nem. Én részemről nem nyilatkoztam sem a törvényhozási rendszer mellett, sem ellene". Az ügy megvitatása különben is "tisztán kormányzati kérdés, sőt a kormányzati taktika kérdése".¹³ Az 1908-as tanácskozmányon nyíltan felvetette a minisztérium a kérdést: "Törvénnyel szervezendő-e az iskolán kívüli elő oktatás, vagy miniszteri rendelettel?"¹⁴

A kiegészítés és a XX. század első évtizede között megjelenő egymással szembenálló nézetek és vélemények mögött különböző érdekek húzódtak meg.

Az EÖTVÖS és IRÁNYI közötti ellentmondást nem lehet azonosítani JÁSZI és JANCSÓ nézeteltéréseivel, mint ahogyan IRÁNYI és JANCSÓ látszólag megegyező álláspontját sem szabad azonososan értékelni.

EÖTVÖS rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított a népnevelésnek, hiszen a művelődést a nemzeti fejlődés meghatározó erejének tekintette. EÖTVÖS szerint azonban "egyedül" ott fejlődhet ki önálló és a polgárságot kialakítani segítő művelődés, ahol a "művelődés szükségességének érzete a nemzet lelkiületében" ébred fel. Mindez természetesen helyes és szükséges is, azonban a társadalmi művelődésnek csupán egyik oldala. Ugyanis csak az egyének kezdeményezésére épített társadalmi formációk önmagukban még nem biztosítják az igények és szükségletek felismerését és megteremtésének érvényét. IRÁNYI tehát jogosan helyezte előtérbe a népművelés állami irá-

nyítását, amely éppen a meghatározók egyikének szerepét akarta növelni. A társadalmi fejlődés és a műveltségi viszonyok különösen indokolták a külső feltételek előtérbe helyezését.

EÖTVÖS és IRÁNYI közötti nézeteltérés - mint már említettük - nem jelentett abszolút szembenállást, hiszen az állami segélyezés szükségességét EÖTVÖS is elismerte és IRÁNYI sem korlátozta a társadalmi tevékenységet.

Egészen más a véleménykülönbség JÁSZI Oszkár (1875-1957) és JANCSÓ Benedek között. Az eddigi társadalmi irányt képviselő állami szerveket, a XIX. század végi munkásszerveződések és megmozdulások szerepcserére kényszerítették. Most JÁSZIÉKKAL szemben JANCSÓÉK magyarították az állami irányítás szükségességét. Az ok nyilvánvalóan az volt, amit gróf APPONYI Albert kultuszminiszter is számos alkalommal megemlékezett, hogy az állami befolyás növelésével, a nép "helyes irányú felvilágosításával" ellenálljanak az erősödő szocialista tanításoknak és a nemzetiségi törekvéseknek. JÁSZI viszont éppen ettől az államapparátustól akarta megvédeni a szabadtanítást.

Az tehát nyilvánvaló, hogy az állami irányítást képviselő JANCSÓ-féle javaslat nem hasonlítható össze az IRÁNYI-féle tervezettel.

"... a népművelésnek, ahol mihelyt egy számottevő reform kezdődik ... igen nagy összegekre van szükség..."

Az első világháború, a forradalmak és a trianoni békediktátum után Magyarországon gyökeresen új gazdasági, társadalmi és politikai helyzet állt elő a dualista időszakhoz képest.

Amíg a kiegészítést követően a liberálisok törekedtek törvényt alkotni a felnőttoktatásról (analfabéta kurzusok szervezéséről) illetve a szabadoktatásról, addig az 1920-as években a konzervatív kormányok igyekeztek törvénnyel szabályozni az iskolán kívüli népművelést. Gróf KLEBELSBERG Kunó (1875-1932) kultuszminiszter (1922.VI.16.-1931.VIII.24.) nyíltan ki is mondta, hogy a liberális szellem megszüntetése érdekében szervezi át az iskolán kívüli népművelést. A központosításra irányuló reformjaival, az állami szerep erősítésével kívánt részt venni az alsóbb néposztályok műveltségének az emelésében, a több mint egymillió analfabéta írni és olvasni megtanításában.

KLEBELSBERG 1923 júliusában szakértekezletet hívott össze és az ott elhangzottak alapján jelentette be a parlamentben 1924. január 29-én, hogy "Mihelyt a testnevelési törvény végrehajtásának munkálatai alól felszabadulok, ki fogom dolgozni az iskolán kívüli népművelésre vonatkozó törvényjavaslatot".¹⁵

A szakértekezlet nemcsak arról hozott határozatot, hogy "Az iskolán kívüli népművelési törvény megalkotása elengedhetetlenül szükséges"¹⁶ hanem azt is megszabta, hogy mit tartalmazzon. A résztvevők megfogalmazták, hogy mit értenek népművelésen. A felnőttoktatáson (az analfabéta tanfolyamon) kívül ide sorolták a műkedvelő színháztársulatokat, a leveletünnepségeket, a népfőiskolákat, és a nyári egyetemeket egyaránt.

Az 1923-as tervezetben¹⁷ megmaradt a miniszter főfelügyeleti joga. A tervezet azt is javasolta, hogy központi végrehajtó szervként, közvetlenül a miniszternek alárendelt - szakemberekből álló - Iskolán kívüli Népművelési Felügyelőség alakuljon meg. A tárca vezetője pedig "az iskolán kívüli népművelés céljaira a mindenkorai szükségleteknek megfelelő összeget tartozik a költségvetésbe beállítani". Ehhez az összeghez természetesen a törvényhatóságok, városok és községek is kötelesek

¹²Lásd: JANCSÓ ... im., 185.p.

¹³Lásd: JANCSÓ ... im., 250-251.p.

¹⁴Lásd: JANCSÓ ... im., 147.p.

¹⁵Gróf KLEBELSBERG Kunó beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916-1926. Bp. Atheneum Kiadó Rt. 1927. Az indemnitásról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor tartott beszédéből 395.p. A továbbiakban beszédei, cikkei ... im.

(Indemnitás latin szó 1. a büntetlenség biztosítása, mentesítés a felelősségvonnás alól; 2. az országgyűlés adta felhatalmazás a kormánynak arra, hogy az új költségvetés elfogadásáig az állam pénzügyeit az előző év költségvetésének keretén belül intézze; 3. kártérítés, hiánypótlás, kártalanítás; 4. rég. napidíj, költségmegtérítés. Lásd: BAKOS Ferenc: Idegen szavak és kifejezések szótára. Akadémiai Kiadó, Bp. 1976. 363.p.)

hozzájárulni.

Továbbá a tervezet azt is rögzítette, hogy minden megye köteles öt éven belül bentlakásos népfőiskolákat felállítani, az 5000 lakoson felüli községekben pedig "hivatásos népoktatói állásokat" megszervezni. Sőt a gyári, ipari üzemek és nagybirtokosok "külön szabályozással kötelesek az iskolán kívüli népművelést alkalmazottaik részére biztosítani".

A tervezet lényegében három jelentős szempontot tartalmazott. Most először mondják ki azt, hogy a törvényben a cél megjelölése mellett szerepeljen: "az iskolán kívüli népművelés az állam és a társadalom együttes feladata".

Másodszor: a tervezet elismeri a szabadoktatás szabadságát, természetesen a minisztérium ellenőrzése és felügyelete mellett. Leszögezte, hogy "politikai pártoknak, ezek szervezeteinek tilos a huszonnégy éven aluli ifjúságnak szabadoktatás címen bármilyen előadást tartani".

A fentiekkel függ össze a harmadik, ebben a formájában új javaslat. Az iskolán kívüli népművelés a 15-21 éves korig kötelező (a nőknél ez csak a hajadonokra vonatkozik) és az analfabéta oktatáson 35 éves korig kötelezően részt kell venni.

A törvénytervezet megtárgyalására 1924-ben került volna sor. A tervezet napirendre tűzésétől nemcsak a szociáldemokraták és a liberálisok, de az agráriusok is elzárkóztak. Az ország anyagi helyzete miatt a törvénytervezet tárgyalása még a kormánypárti képviselők körében is nagy ellenállásba ütközött.

Gróf KLEBELSBERG Kunó négy évvel később ismét napirendre tűzte a törvény megalkotását.

Az 1928 júliusában megrendezésre kerülő Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus igen behatóan foglalkozott a kérdéssel. A július 3-án a Vigadó nagytermében megtartott előnyitói után JÓZSEF főherceg és KLEBELSBERG is üdvözölte a kongresszus résztvevőit. A megnyitót az együttes ülés követte, ahol ILOSVAY Lajos (1851-1936) "A népművelés korszerűsége, jelentősége és törvény útján való rendezésének szükségessége" címen előadást tartott. Az előadó kiemelte: "ha arra gondolok, hogy a népművelés egyes ágazatainak célja még nincs kitűzve és hogy az egyes ágaknak egymáshoz és az egészhez való viszonya nincs megállapítva: ha tudjuk azt, hogy a népművelési titkarság felelősséggel teljes munkalkalmat ad, de az állással járó jövőt nem biztosítja s végre ha tudjuk, hogy a megyékben, a vátosokban, a községekben a népművelés sorsa egyes kitűnő, vezetőállásban lévő férfiak tevékenységétől függ s ha ők helyükről - bármiféle ok miatt - eltávoznak, nélkülük a népművelés ügyének sorsa kérdésessé válik: akkor arra a következtetésre jutunk, hogy az iskolán kívüli népművelés, mint nemzetalakító tényezőt, az elsorvadás ellen intézményesen kell biztosítani. Ezt a nagy célt szolgálná a magyar iskolán kívüli népművelés ügyének törvényhozás útján való rendezése, tanácskozás szerűül a népműveltség ágazatai szerint létesített szakosztályokkal, Országos Népművelési Tanács alakítása, a népművelés költségeinek kizárólag a törvényhozás útján való fedezése, a népművelés alkalmazottai számára, sürgősen, külön népművelési testület szervezése és az ügy fontosságához mérten, a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, a tokozszakok egyesítésével, külön népművelési ügyosztály létesítése."¹⁸

Az egyhangúan elfogadott határozat ennél kevesebbet mondott: kijelenti a törvény megalkotásának sürgősségét: az Országos Népművelési Tanács alakításának, a finanszírozásról

törvényhozási úton való gondoskodásnak, a népművelési alkalmazottak számára státusok létesítésének, a minisztériumban népművelési ügyosztály megszervezésének fontosságát.

A kongresszuson megfogalmazott elképzelés csak részben emlékeztet az 1923/24-es tervezethez.

A javaslat messzemenően figyelembe vette az iskolán kívüli népművelés intézményeinek és formáinak megerősödését s differenciálódását, a felnőttnevelés önálló ágazattá válását. A tervezet kitér a gyermekek iskolán kívüli nevelésére is. A dokumentum például tartalmazta, hogy a gyermekek számára a törvényhatóságok, községek és gyártelepek napközi otthonokat és játszótereket létesítsenek. Pártok és politikai szervezetek nem foglalkozhatnak a gyermekek iskolán kívüli nevelésével.

A javaslat szerkesztői az ifjúsági egyesületek számára terszerűbb népművelési munkát tanácsoltak és azt is hangsúlyozták, hogy szorosabb kapcsolat alakuljon ki a testnevelés és a népművelés között.

A dokumentumban olvasható, hogy az ország kulturális értékeinek alaposabb megismerése érdekében az "... ifjúság részére olcsó és minden tekintetben egészséges, állandó szállást", vasúti kedvezményt is kellene biztosítani, mert ez a tevékenység is részét képezi az iskolán kívüli népművelésnek.

A javaslat kiemelten foglalkozott a felnőttnevelés ágazataival. Az analfabéta tanfolyamok szervezésén túl kiemelte a pedagógiaiilag megalapozott nyelvi képzések fontosságát, kitért a magánfeszítő iskolák mellett a tánciskolák nevelő értékeire.

A javaslatok között - hasonlóan az 1923/24-es tervezet-höz - most is megtalálható, hogy a gazdasági szakoktatás színvonalának emelése érdekében népfőiskolákat szükséges létesíteni. A szerkesztők arra is kitértek, hogy ahol középiskola van, ott vezessék be a szabadoktatást, a főiskolákon a szabadegyetemi formákat, a megfelelő infrastruktúrával rendelkező városokban pedig rendezzünk nyári szabadegyetemeket.

A dokumentum tartalmazta azt is, hogy ahol mozik, múzeumok és színházak működnek ott ezek az intézmények nagyobb szerepet vállaljanak a népművelésben. A Magyar Rádió műsorszerkesztői vegyenek részt a nép művelésében. A tervezet kiemelten foglalkozott a "népművelési otthonok", a népházak és a népkönyvtárak létesítésének fontosságával.

A javaslathoz fűzött ajánlások között figyelmet érdemel a népművelés szakmává formálására való törekvés. "... A népművelői munka ... szakszerű elméleti és kellő gyakorlati előkészülést kíván ... - ezért - kívánatos, hogy az egyetemeken, a főiskolákon ... továbbá közigazgatási tanfolyamokon és a tanítóképző intézetekben a népművelés kérdései tárgyalassanak ..." - olvasható a dokumentumban.¹⁹

A kongresszus konkrétan egy népművelési kézikönyv kiadásához valamint országos szaklap megjelentetéséhez kérte KLEBELSBERG támogatását. (A VKM megbízásából, CZAKÓ Elemér (1876-1945) helyettes államtitkár szerkesztésében 1924-ben Közművelődés címmel kiadásra is került egy szakfolyóirat. Összesen tíz szám jelent meg, utána megszűnt.) A népművelés tudományos és módszertani megalapozása érdekében pedig a résztvevők javasolták: a minisztérium hozza létre a Magyar Néplelektani Intézetet.

A kongresszus a népművelés anyagi alapjairól csak nagyon óvatosan foglalt állást. A javaslatban nem esik szó a megyék, városok és községek költségvetési kötelezettségeiről, mint

¹⁸Az iskolán kívüli népművelés ügyében tartott szakértekezlet szakosztályi ülésein (1923. július 23-28.) határozatait és azok indoklását. Bp. 1923. Magyar Tudományos Társaságok Sajtóvállalata Rt., 58.p. A továbbiakban: Szakértekezlet

¹⁹Szakértekezlet, 1923. 58-59.p. KLEBELSBERG egyébként 1924. április 10-én az Országos Közművelődési Tanács közgyűlésén is ismertette a törvénytervezetet, ahol még

a 18. életévüket be nem töltötték számára tette volna kötelezővé valamilyen tanfolyam látogatását.

²⁰A Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus Naplója, Bp. 1928., 104.p.

az 1923/24-es tervezetben.

Népművelési célokra az 1920-as években az állami büdgetben évente átlagosan 100-120.000 pengő szerepelt. Ez az összeg csupán a központi apparátus fenntartását és kiadásait fedezte. Az iskolán kívüli népműveléshez szükséges költségeket a városok és községek biztosították, elsősorban pótdadók kivetésével. A Belügyminiszter 51.308-1930. számú rendeletével mondta ki és szabályozta azt, hogy a kivetett pótdadónak 1%-a a népművelés céljait kell szolgálni.

A kongresszuson megfogalmazott tervzetből, illetve javaslatból nem lett 1928-ban törvénytervezet, ezért nem is kerülhetett a nemzetgyűlés elé.

Az 1923/24-es és az 1928-as próbálkozások mégis jelentős állomásai a közművelődési törvényhozásnak.

Mindkét tervezet-javaslat rendezni kívánta az iskolán kívüli népművelés spontán működő, különböző politikai párthoz és felekezethez tartozó, megszűnő, majd ismét megalakuló szervezeteinek a tevékenységét. A törvényt megalkotni akarók világosan felismerték a népművelés sokszínűségét és differenciálódó világát. Az elképzelések a jogalkotás szempontjából minden addiginál magasabb rendűek voltak. Magyarországon az 1920-as években mondták ki hivatalosan is először, hogy az iskolán kívüli népművelés az állam és a társadalom közös feladata.

Az 1928-as javaslat túllépett az 1923/24-es tervezeten, amikor azt rögzítette, hogy mit tartalmazzon a törvény. Lényegesen meghaladta a korábban képviselt praktícizmust is. Az 1928-as javaslat alaptörvényt akart alkotni.

Ugyanakkor mindkét próbálkozás a törvény erejével távol kívánta tartani az ifjúságot a baloldali és liberális eszméket hordozó kultúrától, de a szélsőjobboldali nézetektől is. A dokumentumok fogalmazói nem vették figyelembe azt, hogy a kultúra a szellemi szabadság területe, ahol nem célszerű védővámokat felállítani. Arról is megfeledkeztek, hogy a művelődés mozgalmi jellegét és önkéntes voltát aligha lehet törvény útján előírni.

Amennyiben mégis törvényt alkot a nemzetgyűlés az iskolán kívüli népművelésről, akkor annak végrehajtására aligha kerülhetett volna sor, ugyanis hiányzott az anyagi bázis. Ezzel KLEBELSBERG is tisztában volt, mert a nemzetgyűlés 1926. május 11-i ülésén mondta: "... a népművelésnek, ahol mihelyt egy számottevő reform kezdődik... igen nagy összegekre van szükség..."¹⁹

Az iskolán kívüli népművelési törvény 1935-ös megalkotásának kísérletéről viszonylag kevés forrás áll a rendelkezésre.

HÓMAN Bálint (1885-1951) kultuszminiszter (1932.X.1.-1938.V.14.) az iskolareform megtárgyalásakor arról tett említést a képviselőházban, hogy 1936-ra elkészül a népművelési törvény-tervezet.²¹

A népművelési titkárok országos értekezlete 1935. április 16-án valóban napirendre tűzte a törvényalkotás szükségességének a kérdését. Az értekezlet résztvevőinek egyöntetűen az volt az álláspontja, hogy a törvény ne alaptörvény, hanem kerettörvény legyen. "A népművelési törvényre nézve az a fel fogás alakult ki, hogy a népművelés alkalmazkodó természetének leginkább az u.n. kerettörvény felel meg, amely csupán a körvonalakat rögzíti, s így nem állja útját annak, hogy az iskolán kívüli népművelés és annak szervezete a helyileg is különböző

és folyton változó élethez mindenkor zökkenés nélkül hozzáismulhasson"- olvasható a Pestvármegyei Népművelés VII. 1935. évi 5. számában.

A szakemberek jelentős része a törvénytől az iskolán kívüli népművelés egyöntetűségét és az egység megteremtését várta. A törvény nem engedheti meg, hogy szétváljon egymástól a "két ikertestvér", a népoktatás és a népművelés- fogalmazták meg többen álláspontjukat.

Amíg az 1923/24-es és az 1928-as tervezet-javaslat bizonyos korosztályokat akart arra kötelezni, hogy vegyenek részt a népművelésben, addig az 1935-ös már a "nép között működő közalkalmazottakat is" erre kötelezte volna. De azt is tartalmazta, hogy az államnak "biztosítani kellene a népműveléssel járó összes költségeket".²²

Az iskolán kívüli népművelési törvény megalkotását 1935-ben a számos ok mellett alapvetően az anyagi alapok hiánya akadályozta meg. A gazdasági világválság lassan múló hatása, a magyar hadsereg fegyverkezési programja nem tette volna lehetővé a jelentős nagyságrendű költségeket igénylő törvény-cikk végrehajtását.

A centralisztikus közművelődési törvény megszületése

A dualizmuskori, de elsősorban a két világháború közötti törvényalkotási kísérletek és az érvénybe léptetett jogszabályok bár erősen hangoztatták a népművelés társadalmi jellegét, mégis arra törekedtek, hogy mérsékeljék sőt korlátozzák a társadalom - különböző, elsősorban ideológiai megfontolásokból - részvételét a népművelésben. Aligha tekinthető ezért véletlennek, hogy a második világháború utáni ún. szabadművelődési időszakban a kormányzat és a tárca azt a cél tűzte maga elé²³, hogy az erőre kapott nagy társadalmi léptékű népművelési mozgalmakat segítse, támogassa és bátorítsa.

A szabad művelődés területei (és intézményei) azonban fokozatosan a Magyar Dolgozók Pártja (Kommunista Párt) által irányított államhatalmi szervek befolyása alá kerültek. A minisztérium élén végrehajtott személyi változások (gróf TELEKI Géza (1911-1983) VKM miniszter 1944.XII.22.-1945.XI.13., KERESZTÚRY Dezső (1904-1997) VKM miniszter 1945.XI.15.-1947.III.14., ORTUTAY Gyula (1910-1978) VKM miniszter 1947.III.14.-1950.II.25., DARVAS József (1912-1973) VKM, majd közoktatásügyi miniszter 1950.II.25.-1953.VII.4., illetve 1956.X.24., népművelési miniszter, valamint RÉVAI József (1898-1959) népművelési miniszter 1949.VI.11.-1953.VII.4.) a szabadművelődési politika jelentős módosulását vonták maguk után. A szabadművelődés az osztályharcos politikának rendelődött alá majd megszűnt. Tradíciókkal és nagy múlttal rendelkező társadalmi szervezeteket (egyesületeket, egyleteket stb.) számolt fel RAJK László (1909-1949) belügyminiszter 1946.III.20.-1948.VIII.5. és KÁDÁR János (1912-1989) belügyministersége 1948.VII.5.-1950.VI.23. idején. Majd az ún. fordulat évét (1948) követően, mintegy négy évtizeden át a kommunista párt (MDP, 1957-től a Magyar Szocialista Munkáspárt, az MSZMP) kongresszusainak és vezető testületeinek határozatai, állásfoglalásai jelölték ki a népművelés, illetve a közművelődés fejlesztésének államilag támogatott,

¹⁹VÁRADI József: Az iskolán kívüli népművelés pedagógiai és didaktikai kérdései = A Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus Naplója Bp. 1928., 238, 246.p.

²⁰Gróf KLEBELSBERG Kunó beszédei, cikkei ... im. 557.p.

²¹Budapesti Hírlap és a Nemzeti Újság 1935. május 11-i száma.

²²Dunántúli Népművelő, IV: 1935. 7-8.sz., 1-2. p. DEZSŐ Lipót kit. tanfelügyelő vezércikkében megfogalmazott, szakemberekre hivatkozó álláspontja.

²³Pl. a 12 100/1945. VKM.sz. r., a 720/1946. ME és a 31 600/1945. VKM. vagy a 240/1947. ME., a kormány 10 640/1948. sz. rendelete

tűrt, tiltott irányait, a művelődés tartalmait.

Igy kerülhetett sor az MSZMP Központi Bizottsága köz-művelődési határozatának (1974. március 19-20-ai ülésén "A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai" címmel meg-tárgyalt dokumentumokról van szó.) a Magyar Népköztársaság parlamentje által történt elfogadására.

A törvény előkészítése ORBÁN László (1912-1974) mi-nisztersége (1974.VI.21. 1976.VII.22.) idején kezdődött. A tör-vényjavaslatot azonban POZSGAY Imre (1933-) kulturális miniszter (1976.VII.22.-1980.VI.27.) terjesztette elő 1976-ban. (Egyébként 1974. VI.21-én vált szét a Művelődésügyi Minisz-terium Oktatási Minisztériumra és Kulturális Minisztériumra.)

A törvény megalkotását valójában - mind erőteljesebben és szakmailag megalapozottan - már az 1960-as évektől szorgal-mazzták, elsősorban a művelődési otthonokban dolgozó népmű-velők. A Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) támogatta a kezdeményezést, hiszen a tanácsok mellett különböző ágazati szakszervezetek tartottak fenn jelentős számban művelődési házakat és kulturális közösségeket (pl. népitánc csoportokat) Magyarországon.

A SZOT Kulturális, Agitációs, Propaganda és Sportosztá-lya készített is 1969-ben egy hivatalos javaslatot "Az egységes művelődési program és a népművelési törvény kidolgozásának megkezdésére", címmel a Művelődésügyi Minisztérium és a SZOT Együttműködési Bizottságának februári ülésére.

A javaslat szerint a népművelési törvénynek az alábbiakat kellene tartalmaznia:

- a népművelés helyének, szerepének meghatározását,
- a népművelés működési területének rendszerbe foglalását,
- a népművelés célkitűzéseit,
- a legfontosabb elvégzendő feladatának megjelölését,
- választ adhatna a népművelés szervezeti, személyi és tárgyi (anyagi) feltételeinek fejlesztésére, ezek elveire,
- a törvény tartalmazhatná a népművelésben résztvevő állami és társadalmi szervek szerepét, hatás- és jogkörét, az együttműködés és munkamegosztás alapelveit,
- jelölhetné a népművelés továbbfejlesztésének irányát.

Az 1970-ben megrendezett Országos Népművelési Konfe-rencia már nem csupán azt szorgalmazta, hogy az Országgyűlés Kulturális Bizottsága rendszeresen tüzze napirendjére a közmű-velődés kérdést, hanem azt is, hogy terjesszen a parlament elé kerettörvény-javaslatot a közművelődésről.²¹

Figyelemre méltó, hogy a Konferencia nem népművelési, hanem közművelődési törvényt akart. Nemcsak szélesebb mű-velődési formációkban gondolkodott, hanem a kulturális érté-kek terjedéséhez szükséges demokratizálódás lehetőségét is megfogalmazta. A korábbi egyirányú közvetítést végző, szinte kizárólag intézményekhez kötött népművelés helyett a tömeg-szervezetek, gazdasági egységek aktivitására és az állampolgári öntevékenységre egyaránt építő, nyitottabb közművelődési tör-vényt szorgalmazott.

A pártállami rendszerben, ebben az időben ez volt a le-hetséges maximum, amit a Konferencia javasolhatott.

A kelet-európai szocialista országok közül nemcsak Ma-gyarországon törekedtek arra, hogy törvénnyel szabályozzák a nép művelődését, a közművelődést. A Csehszlovák Köztársaság Nemzetgyűlése 1959. július 9-én fogadta el azt a Népművelési Törvényt²², amely lényegét tekintve - a népművelés céljait, szervezeteinek létesítését, irányítását és fenntartását illetően -

valamiféle modellként szolgált a magyarországi törvénykezéshez is.

Mégis érdemes összevetni a két törvényt, ugyanis a kü-lönbőségek szembeötlőek és jól mutatják a két szocialista ország egymástól eltérő közművelődési szemléletét.

A Csehszlovák Népművelési Törvény alapvető célkitűzé-sei a szocialista kulturális forradalomból fakadnak. "A népmű-velés tartalmát főképp a tudományos világnézet rendszeres ter-jesztése, a burzsoá ideológiák és az emberek gondolkodásában jelentkező csökvények elleni harc, a Csehszlovák Kommunista Pártnak a szocializmus betetőzésére és a világbéke erősítésére irányuló politikájának a magyarázata és érvényesítése képezi. A népművelés hozzájárul a dolgozók általános műveltségi színvo-nalának emeléséhez, a művészet által való neveléshez, vala-mint a gazdag kulturális és társas élet feltételeinek kialakításá-hoz." (1.§)

A Magyar Népköztársaság 1976. évi V. tc. célkitűzése²⁶ (1.§), valamint a közművelődési tevékenység alapelveinek fel-sorolását kezdő 2.§ 1.2. és 3. bekezdése is leszögezte, hogy a "fejlett szocialista társadalmat tudatosan építő, műveltségüket és szakmai képzettségüket folyamatosan tökéletesítő, szocialista világnézetű és magatartású személyek és közösségek" kialakítá-sa a feladat: hogy a "közművelődési tevékenységet a fejlett so-cialista társadalom építésének feladatai határozzák meg".

A két célmegfogalmazás között nem csupán a törvények meghozatala közti időpontok tesznek különbséget. A Csehszlo-vák törvény a kommunista párt propaganda- és agitációs intéz-ményének tekintette a népművelési szervezeteket. A magyar közművelődési törvény a társadalom fejlesztését tartotta fon-tosnak.

Mindkét törvény intézményekre és szervezetekre lebont-va jelölte ki a feladatokat. A modell a következő. A Csehszlo-vák Kommunista Párt útmutatása és felügyelete alapján az álla-mi szervek irányítják a Népfrontba tömörült társadalmi szerve-zeteket. Vagyis a Csehszlovák törvényben a társadalom szerve-zetei azonosak a Népfronttal. A magyarban jóllehet nem lett nevesítve az MSZMP, a törvény szövegezése mégis egyértelmű-en tükrözi a kommunista párt hegemon szerepét a közművel-ődés állami irányításában. Ugyanakkor a Hazafias Népfront és a társadalom szervezetei közé nincsen egyenlőség téve. A ma-gyarországi törvény a népfrontot csak a társadalom egyik szer-vezetének tekinti a különféle formális (szakszervezetek, a Kom-munista Ifjúsági Szövetség (KISZ), a vállalatok, a szövetsége-tek és a kulturális intézmények stb.) illetve informális (művel-ődési, családi) alakzatok mellett.

A szövegezés olvasásakor látszólag úgy tűnik, hogy a két törvény hasonló közösség-képpel rendelkezik. Alaposabban ta-nulmányozva a dokumentumokat azonban itt is felfedezhetők szennléletbeli különbségek.

A közösségek törvényekben előírt kívülről-felülről törté-nő "létrchozásán" és "megszervezésén" kívül a magyar törvény a spontánul szerveződő művelődő közösségek "felkarolását" és a róluk való "gondoskodást" is fontosnak tartja. A Csehszlovák Népművelési Törvény "klub-típusú" közösségi szervezetekben gondolkodik, amíg a hazai Közművelődési Törvény a klubot csupán egy lehetséges formának tekinti.

Végül érdemes még egy lényeges különbséget kiemelni. A Csehszlovák törvényben a népművelés területein végzett szak-mai munka elsősorban ideológiai-politikai tevékenység. A ma-gyar törvényhozás a közművelődést olyan társadalmi szintnek

²¹Országos Népművelési Konferencia 1970. rövidített jegyzőkönyv. Bp., 1970. ONT. Bővebben a 131-156.p. Valamint javaslat az "egységes művelődési program" és a népművelési törvény kidolgozásának a megkezdésére. Bp. 1969. február hó. SZOT Kulturális, Agitációs, Propaganda és Sportosztály. Stsz.n.

²²A Csehszlovák Köztársaság Nemzetgyűlése által, 1959. július 9-én hozott Népművelési Törvény. Stsz. n.

²⁶Magyar Közlöny, 1976. évi 79. sz.

tekinti, ahol a kulturális szolgáltatásokat és a szervező munkát a laikusokkal együttműködő szakembereknek kell végezni. Vagyis jóllehet "az értelmiség megtisztelő kötelessége, hogy szakmai, világnézeti és politikai felkészültségét hasznosítva, valamint saját műveltségét fejlesztve tevékenykedjék a közművelődés érdekében (53.§) mégis a magyar felsőoktatásban szakképesítést szerzettek látják el a feladatokat (34.§).

A népművelés, illetőleg a közművelődés finanszírozása mindkét törvényben az állami budget feladata. A maradékelv alapján a pártállami parlamentben évenként megszavazott összegek a különböző szervezetek költségvetésén átáramoltatva (az ún. sokszektorú támogatás útján) jutottak el az intézményekhez.

Az 1976. október 26-án kihirdetett Közművelődési Törvény magán viselte a történelmi (ideológiai - politikai) korszak számos jellemző jegyét. Kifejezésre juttatta a pártállamiságból származó centralisztikus irányítási struktúrát, érvényesítette az állam atyáskodó szerepét, paternalizmusát, erősítette a marxista ideológiának és politikának a kulturális területeken történő megjelenítését, képviselte a tervutasítást, mégis valamiféle legitim mozgásteret biztosított olyan művelődési formációk és közösségi tevékenységek keretei között megszülető törekvéseknek is, melyek nem, vagy alig estek egybe a törvényalkotók szándékaival.

A társadalomvezérelt közművelődési törvény!?

Tagadhatatlan, hogy az 1976. évi V. tc. hozzájárult a közművelődés területeinek a fejlesztéséhez, sőt egyes területek túlfejlesztéséhez is. A törvény segítségével az állam monopol szerephez jutott a hazai kulturális élet alakításában. Ugyanakkor a társadalom mindinkább kiszorult a közművelődésből, szerepe elsősorban a részvételre és a fogyasztásra kezdett korlátozódní. (Egyébként mindez egy igen tisztességesnek mondható szemlélet jegyében történt. Látogassa az állampolgár a rendezvényeket, járjon moziba, színházba, múzeumba és állatkertbe. Legyen olcsó a kultúra, a szépirodalom stb, hogy bárki hozzájuthasson az értékekhez.)

Az állam, amely idővel valóságos "közművelődési birodalmat" épített fel, mind nehezebben tudta átlátni annak bonyolult - főként a művészeti területek finomívű szerkezetét, és egyre kevésbé volt képes fenntartani, s működtetését finanszírozni, ezáltal az irányítást kézben tartani. KÖPECZI Béla (1921-) minisztersége idején (1982.VI.25.-1988.VI.29.) történtek is kezdeményezések a közművelődés egyes területeinek - elsősorban a könyvkiadás- és kereskedelem területén - a társadalmisításra, illetőleg a piacosításra.

Az 1980-as évek legvégén már napirendre került a "birodalom lebontása". GLATZ Ferenc (1941-) miniszter (1989.V.10.-1990.V.23.) - többek között - abba az irányba tett lépéseket, hogy pontosan körülhatárolja a közművelődés alapellátását szolgáló szervezeteket és nevesítse a nemzeti kulturális alapintézményeket. A minisztérium arra törekedett, hogy ez alapján kijelölje és meghatározza az állam szerepét és kötelességeit.

A közművelődés társadalmisítása terén legelőször 1989-ben tett határozott lépést az állam. A Magyar Népköztársaság Parlamentje 1989. január 11-én elfogadta az egyesülési jogról szóló törvényt. Az 1989. évi II. tc. leletővé tette, hogy - többek között - a különféle kulturális és művelődési közösségek jogi személyléc válhassanak.

A közművelődési intézmények közül a művelődési otthonok egy része igen erőteljesen reagált a törvényre. Egyes népművelő körökben a "konkurencia" megjelenése kezdetben bizonytalanságot és tanácstalanságot eredményezett, amelyet a

pozícióféléts, a nélkülözhetetlenség bizonygatása, majd a szakmaiságra hivatkozó érdekvédelem kezdte felváltani. Helyenként afféle "közművelődési polgárháború" kibontakozásától is lehetett tartani.*

Az 1990-es szabad, többpárti választásokat követő politikai, gazdasági és kulturális rendszerváltás anakronisztikussá tette az 1976. évi V.tc.-t. Ismét napirendre került a kérdés, hogy milyen helyet, szerepet és feladatot kell a közművelődésben - mostmár a XXI. században - az államnak és a társadalomnak betöltenie?

Az 1976. évi V. tc. megalkotását - többek között - szakmai konferenciák előzték meg, amelyek tisztázták a népművelés és a közművelődés közti szemléleti, tartalmi és metodikai eltéréseket. A rendszerváltás utáni művelődési- és közoktatási miniszterek (ANDRÁSFALVY Bertalan (1931-) miniszter 1990.V.23.-1993.II.23-ig, MÁDL Ferenc (1931-) miniszter 1993.II.23.-1994.VII.15-ig, majd FODOR Gábor (1962-) miniszter 1994.VII.15.-1995.XII.31.-ig és MAGYAR Bálint (1952-) miniszter 1995.XII.31.-) időszakában is szerveztek ilyen fórumokat. Elsősorban az MKM Közművelődési Főosztálya fordult a kulturális élet viszonylag széles körét képviselő szakmai reprezentánsokhoz, hogy fejték ki nézeteiket a készülő új törvényről. A döntő álláspont ugyanakkor jobbára a népművelőket tömörítő Magyar Népművelők Egyesülete (Baja, 1992. októberében) és a MNE, valamint a Közgyűjteményi és Közművelődési Dolgozók Szakszervezete által rendezett (Budapest, 1996. júliusában) országos tanácskozásokon született meg, melyek szakmai konferenciáknak számítottak, a jelenlévők túlnyomó többsége azonban művelődési otthon típusú intézményekben dolgozó közalkalmazotti (vagyis állami szolgálatban álló) státussal rendelkező szakember volt.

A valamiféle szempontok alapján felkért szakmai reprezentások véleményei, és az említett konferenciák természetesen nem jeleníthették meg és aligha képviselhették a közművelődés társadalmi szinten szerveződő sokszínű és sokrétű világát, mégis sokféle álláspont fogalmazódott meg a törvénykezéssel kapcsolatban. Következzen ezek közül néhány.

Talán a legalapvetőbb vitát az a kérdés váltotta ki, hogy szükség van-e törvényre? Ugyanis az érvényben lévő törvények minden lehetséges tevékenységi formát megengednek, ezért elég lenne egy parlamenti deklaráció, amely alapján aztán elkészülne a közművelődés részterületeire vonatkozó többi törvény.

Ez az álláspont legalább két vonatkozásban érdemel figyelmet. Az egyik az, hogy elnevezésében és törvényileg is gyűjtőfogalomként használt közművelődést társadalmi differenciálódásában kezeli. Törvényekkel biztosítaná a gyakorlatban már önállóvá vált tevékenységek fejlődését. A másik pedig az, hogy figyelembe veszi; a történelem során a közművelődési szervezetek mellett igen markánsan létrejöttek a közművelődést is ellátó intézmények, amelyeknek a fő funkciója nem a köz művelődésének elősegítése.

A mit tartalmazzon a törvény kérdésre megfogalmazott javaslatok egy része a már működő és létező intézmények részletes leírását, működési rendjének, az ellátandók és az alkalmazottak körének, és jogállásának a meghatározását, az irányítás rendszerének a leírását szorgalmazta. Tehát a különböző típusú és funkciójú kulturális intézmények közművelődési tevékenységének szabályozását tartotta fontosnak.

Más álláspont szerint kizárólag a közösségi művelődés ke-reteiről és támogatási rendszeréről kellene szólnia a törvénynek. Hogy a közösségi művelődésen a javaslatot tévők mit ér-

* Számos egyéb településen viszont éppen a népművelők voltak a civil társadalom megszerveződésének kezdeményezői. (a kiadó megjegyzése)

